ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΛΟΓΟΘΕΤΟΥ

ΑΡΑΤΕ ΠΥΛΑΣ...

ΑΜΦΙΛΟΓΙΑΙ ΚΑΙ ΕΠΙΚΡΙΣΕΙΣ

Μέλλομεν ἐν τοῖς ἑξῆς νὰ ἐνδιατρίψωμεν διὰ βραχέων περὶ τὸν περίφημον Ψαλμὸν (23, 7 ἑξ.), οὗ ἀρχὴ εἶναι οἱ στίχοι «Ἄρατε πύλας οἱ ἄρχοντες ὑμῶν—καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι—καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης».

Θὰ ἀσχοληθῶμεν περὶ τὸν Ψαλμόν, οὐχὶ διότι περιέχει λαβυρινθώδη προβλήματα ἢ ἐνέχεται εἰς τόσον μεγάλας δυσκολίας, ὥστε νὰ παρίσταται ἀνάγκη νὰ κατέλθωμεν εἰς σκοτεινὰ καὶ δυσερεύνητα βάθη καὶ τρόπον τινὰ νὰ σπλαγχνοσκοπήσωμεν τοὺς ἀφανεστάτους καὶ λεπτοτάτους τῆς ἐνδομύχου ἐκείνου φύσεως μίτους. Οὐδ' εἶναι πάλιν ἀπαραιτήτως ἀναγκαία ἡ σπανία καὶ ἐμφύτως μόνον ἐνυπάρχουσα κριτικὴ ἐκείνη δύναμις, περὶ ἧς ὀνομαστὸς παλαιότερος φιλόλογος (ὁ Ὁλλανδὸς Δαυὶδ Ruhnken) ἀπεφήνατο εἰπὼν ὅτι «ὁ κριτικὸς δὲν δημιουργεῖται διὰ τῆς τέχνης, ἀλλὰ γεννᾶται» (criticus non fit, sed nascitur). Οὐχὶ λοιπὸν ἡ ἑρμηνευτικὴ δυσχέρεια παρώρμησέ με εἰς τὴν διερεύνησιν, ἀλλ' ἄλλο τι, ἡ ἐκ τῆς ἑρμηνείας τοῦ Ψαλμοῦ ἐπεγερθεῖσα ἐμφιλογία καὶ ἐπίκρισις φιλολόγου πρὸς φιλόλογον, ἡ ἀντίθεσις δηλονότι γνωμῶν καὶ ἡ ἐντεῦθεν κατ' ἀνάγκην προκύψασα φιλολογικὴ διαμάχη.

Εἰς τὴν τοιαύτην διαμάχην ἔκρινα ὅτι ὤφειλον νὰ μὴ δειχθῶ πάντῃ ἀδιάφορος, ἀλλὰ νὰ προσέλθω οἱονεὶ αὐτεπάγγελτος διαιτητὴς καὶ κριτής. Μηδεὶς δὲ νομίσῃ ὅτι κατέστησα ἐμαυτὸν ἀγωνοδίκην, ἵνα ἄκρον τῶν φιλολογικῶν πραγμάτων γνώμονα ἐμαυτὸν ἀποδείξω, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ἀλλ' ἁπλῶς καὶ μόνον ἵνα συντελέσω, τὸ ἐπ' ἐμοί, εἰς τὴν ὀρθὴν διάγνωσιν τοῦ πότερος τῶν ἀντιγνωμονούντων πρόσκειται εἰς τὴν ἀλήθειαν. Ἐκ παρέργου δὲ καὶ ὡς ἐκ περισσοῦ παρατηρῶ ὅτι θὰ φανῶ ἴσος καὶ δίκαιος, ἀπροσωπόληπτος καὶ ἀπροκατάληπτος, ἄλλως τε καὶ διότι πρὸς τοὺς ἀντιδοξοῦντας διάκειμαι ἐπ' ἴσης φιλίως, ἀφοῦ ὁ μὲν ἕτερος τυγχάνει παλαιός μου μαθητής, ὁ δὲ ἄλλος προσφιλὴς συμπολίτης.

Ἀφορμὴν εἰς τὴν φιλολογικὴν διαμάχην παρέσχεν ἡ πραγματεία τοῦ καθηγητοῦ Κων. Μερεντίτου ἡ ἐπιγραφομένη «Ἄρατε πύλας...». Εἰς τὴν συγγραφὴν τοιούτου εἴδους μελετήματος, οὐχ' ἧττον θεολογικοῦ ἢ καὶ φιλολογικοῦ, ἦτο ὁ συγγραφεὺς ἁρμόδιος καὶ κατάλληλος· διότι ἔχει τὸ εὐτύχημα νὰ εἶναι οἰκεῖος πρὸς ἀμφοτέρας τὰς ἐπιστήμας, ἅτε ὢν διδάκτωρ τῆς τε φιλολογίας καὶ τῆς θεολογίας.

Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος πραγματεία, μετὰ πρόσφορον πρόλογον (σ. 4—6), δια-

κρίνεται εἰς δύο μέρη. Τὸ πρῶτον περιλαμβάνει τὸ κείμενον τοῦ Ψαλμοῦ καὶ δὴ καὶ κατ' ἀρχὰς κατὰ τὴν μετάφρασιν τῶν Ἑβδομήκοντα, ὡς καὶ τὴν κατὰ ταύτην ὑπὸ Ἀπολιναρίου τοῦ Λαοδικείας γενομένην λατινικὴν μετάφρασιν ἐν δακτυλικῷ ἑξαμέτρῳ, πρὸς δ' ἔτι παράφρασιν τῆς λατινικῆς ταύτης μεταφράσεως. Ἀκολουθεῖ τὸ κείμενον τοῦ ψαλμοῦ, ὡς μετεφράσθη, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μεταφράσεως τῶν Ἑβδομήκοντα, τὸ μὲν εἰς τὴν γερμανικήν, τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου εἰς τὴν λατινικὴν (Vulgata). Ἕπεται δ' ἐφεξῆς τὸ κείμενον, ὅπερ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἑβραϊκοῦ πρωτοτύπου μετεφράσθη εἰς τὴν ἑλληνικήν, τὴν λατινικὴν καὶ τὴν γερμανικήν· τέλος δὲ παρατίθεται τὸ κείμενον τοῦ Ψαλμοῦ, οἷον παρέσχεν ὁ Λούθηρος ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τήν τε ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῶν Ἑβδομήκοντα καὶ τὸ ἑβραϊκὸν πρωτότυπον (σ. 7–13).

Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ μέρει παρέχεται θρησκειολογικὴ καὶ φιλολογικὴ ἀνάλυσις καὶ ἑρμηνεία τοῦ Ψαλμοῦ, κατ' ἀρχὰς μὲν ἀπὸ γενικῆς ἀπόψεως, ἔπειτα δὲ ἀπὸ ἀπόψεως χριστολογικῆς· ἐπακολουθεῖ δ' ἐν τέλει γλωσσικὴ διασάφησις τοῦ κειμένου (σ. 14—86).

***

Καὶ ἤδη σπεύδοντες ἐρχόμεθα εἰς τὸ κυρίως διαφέρον ἡμῖν κείμενον τοῦ Ψαλμοῦ, οὗ ὑπόθεσις εἶναι ἡ ἑξῆς: πανηγυρικὴ πομπὴ εὐσεβῶν πιστῶν ἢ ἱερέων ἵσταται πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Πόλεως (τῆς Ἱερουσαλὴμ ἢ τῆς Σιὼν ἢ ἄλλης τινὸς ἱερᾶς πόλεως). Ἐνταῦθα δὴ ὁ τῆς πομπῆς κορυφαῖος ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς πρὸ τῶν πυλῶν ἱσταμένους καὶ μετ' ἐκπλήξεως θεωμένους τὴν πομπὴν ἄρχοντας τῆς πόλεως, ποιεῖται θερμὴν καὶ ἔντονον ἔκκλησιν, ὅπως ἄρωσι τὰς πύλας ἐκείνης. Εἶτα δ' εὐθὺς ἀποτεινόμενος πρὸς αὐτὰς ταύτας τὰς πύλας, διατάσσει αὐτὰς νὰ ἀρθῶσι· διότι θὰ εἰσέλθῃ ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης: «Ἄρατε — λέγει — Σεῖς οἱ ἄρχοντες, τὰς πύλας ὑμῶν· ὑψώθητε ἐπάνω Σεῖς αἱ πύλαι αἱ αἰώνιοι, διότι θὰ εἰσέλθῃ (εἰς τὴν πόλιν) ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης».

Παρατηρητέον ὅτι ἐνταῦθα δὲν γίνεται λόγος περὶ ἀνοίξεως ἀλλὰ περὶ ἄρσεως τῶν πυλῶν· καὶ τοῦτο, διότι ὁ μέλλων νὰ εἰσέλθῃ εἶναι ὁ ἀχώρητος, εἶναι ἐκεῖνος, ὃν οὐδὲν χωρεῖ καὶ περιλαμβάνει.

Οἱ πρῶτοι στίχοι τοῦ ἑβραϊκοῦ κειμένου διαφέρουσι τῶν τῆς προμνημονευθείσης μεταφράσεως, ἔχουσι δὲ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν ὧδε: «ὑψώσατε πύλαι τὰς κεφαλάς σας — καὶ ὑψώθητε θύραι αἰώνιοι». Ἐνταῦθα δηλαδὴ παρίστανται αἱ πύλαι ὡς πρόσωπα ἔμψυχα, αἰσθανόμενα ἄρα καὶ νοοῦντα καὶ βουλόμενα. Διὸ καὶ γίνεται ἐπίκλησις πρὸς ταύτας, ὅπως ὑψώσωσι τὰς κεφαλάς των, ἔπειτα δὲ πρὸς τὰς αἰωνίους θύρας, ὅπως ὑψωθῶσιν, ἵνα εἰσέλθῃ ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης (ὑψώθητε θύραι αἰώνιοι). Λέγει δὲ τὰς θύρας «αἰωνίους», διότι δι' αὐτῶν, ὡς καὶ διὰ τῶν «πυλῶν», ὑποδηλοῦνται αἱ θύραι καὶ αἱ πύλαι τοῦ οὐρανοῦ, αἵτινες εἶναι ἄυλοι καὶ πνευματικαί, ἀίδιοι καὶ αἰώνιοι.

Διὰ τῆς προσωποποιήσεως αἱ πύλαι παρεικάζονται πρὸς ἄνθρωπον καὶ δὴ καὶ τὸ μὲν ἀνώφλιον (ὑπέρθυρον) ἐκείνων παραβάλλεται πρὸς τὴν κεφαλὴν ἀν-

θρώπου, τὸ δὲ ὑπόλοιπον μέρος τῶν πυλῶν πρὸς τὸ λειπόμενον μέρος τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ἡ εἰκὼν ἐνταῦθα εἶναι ποιητική, ὑπέροχος καὶ θεσπεσία. Ὁ κορυφαῖος τῆς πομπῆς δὲν ἀποτείνεται πρὸς τοὺς ἄρχοντας, ἀλλὰ πρὸς αὐτὰς ταύτας τὰς πύλας καὶ προστάσσει αὐτὰς νὰ ὑψώσωσι τὰς κεφαλάς των, τουτέστι τὰ ὑπέρθυρα. Νῦν πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ὅτι αἱ κεφαλαὶ τῶν πυλῶν, ὑπείκουσαι εἰς τὴν προσταγήν, ὑψοῦνται. Τότε δὴ ἐπαναλαμβάνεται ἡ προσταγὴ ὅπως ὑψωθῇ καὶ τὸ ὑπόλοιπον μέρος (αἱ θύραι αἱ αἰώνιοι) [1]. Δὲν εἶναι, νομίζω, τυχαῖον ὅτι ἐν μὲν τῷ πρώτῳ στίχῳ γίνεται λόγος περὶ π υ λ ῶ ν, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ περὶ θ υ ρ ῶ ν. Κατ' ἀρχὰς μὲν δηλαδὴ παρίστανται αἱ πύλαι ὡς ἑνιαῖον ὅλον (κεφαλαὶ μετὰ κορμοῦ), ἔπειτα δὲ μόνος ὁ κορμός, ὡς ὑψωθείσης ἤδη τῆς κεφαλῆς. Ὁ κορμὸς μόνος εἶναί τι ἔλαττον τοῦ ὅλου, καὶ δὴ καὶ αἱ θ ύ ρ α ι εἶναι ἔλαττον τῶν π υ λ ῶ ν. Προστάσσονται λοιπὸν αἱ πύλαι νὰ ὑψώσωσι τὰς κεφαλάς των (τὰ ὑπέρθυρα). Τούτου δὲ γενομένου, διατάσσεται νὰ ὑψωθῇ καὶ τὸ ὑπόλοιπον μέρος (τ. ἔ. ὁ κορμός), ὅπερ ὡς μικρότερον λέγεται θ ύ ρ α ι κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὰς π ύ λ α ς.

Οὕτω πως οἱ δύο στίχοι δὲν παρέχουσιν, ὡς ὑπελήφθη, ἐπανάληψιν τῆς αὐτῆς ἐννοίας, ἀλλ' ἐμφαίνουσι δύο διάφορα πράγματα, ἀφοῦ ἄλλο τι εἶναι ἡ κεφαλὴ καὶ ἄλλο ὁ κορμός [2].

Εἶναι προφανής, ὡς εἴδομεν, ἡ διαφορὰ τοῦ ἑβραϊκοῦ πρωτοτύπου καὶ τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῶν Ἑβδομήκοντα· ἐκεῖνο λέγει «ἄ ρ α τ ε π ύ λ α ς, οἱ ἄ ρ χ ο ν τ ε ς, ὑ μ ῶ ν», αὕτη δὲ «ὑ ψ ώ σ α τ ε, π ύ λ α ι, τ ὰ ς κ ε φ α λ ά ς σ α ς». Καὶ ἐρωτᾶται νῦν, εἰς τί ἄρά γε ὀφείλεται ἡ τοιαύτη διαφορά; Βεβαίως συμβαίνει δυοῖν θάτερον, ὁ Ἕλλην μεταφράστης ἢ παρενόησε τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον [3] ἢ ἐκ προαιρέσεως καὶ ἐπίτηδες ἀπέκλινεν αὐτοῦ. Ἡ ἀπόκλισις ἐγένετο, κατ' ἐμὲ κριτήν, ἀπὸ σκοποῦ καὶ ἐκ προθέσεως· σκοπὸς δὲ ἦτο ἔνθεν μὲν ἡ ἀποφυγὴ τῆς κ α τ ὰ τὸ φ α ι ν ό μ ε ν ο ν ἀναδιπλώσεως [4], ἔνθεν δὲ ἡ ποικιλία καὶ ἐναλλαγὴ τοῦ ποιητικοῦ πρὸς τὸ πραγματικόν. Ἀμφότεροι δηλαδὴ

1) Ἡ προσωποποιΐα, καθ' ἣν ἐμψυχοῦνται τὰ ἄψυχα καὶ παρίστανται ὡς λογικὰ ὄντα, δὲν εἶναι ἀσυνήθης ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, οὐδὲν ἧττον ἢ ἐν τῇ ἑλληνικῇ γραμματείᾳ. Ὁ συγγραφεὺς μνημονεύει ἐνταῦθα τοὺς στίχους τῆς «Εἰρεσιώνης», τὸν εἰς Ἀπόλλωνα ὕμνον τοῦ Καλλιμάχου καὶ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη (Ἰλιάδος Ε, 748 ἑξ., Θ. 392, ἑξ.).

2) Δὲν εἶμαι εἰδικὸς θεολόγος καὶ μὴ κατέχων τὴν οἰκείαν βιβλιογραφίαν δὲν γιγνώσκω ἂν τοιαύτη παρατήρησις ἐγένετο καὶ ὑπ' ἄλλου τινός. Ὁπωσδήποτε τὸ ἐπ' ἐμοί, ἀποκρούω ἄντικρυς καὶ διαρρήδην, τὸ συνήθως λεγόμενον, ὅτι οἱ δύο στίχοι δηλοῦσιν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα καὶ ἑπομένως ἐμφαίνουσιν ἀναδίπλωσιν καὶ ταυτολογίαν.

3) Ἐνομίσθη ὅτι τὴν λέξιν τοῦ ἑβραϊκοῦ κειμένου τὴν σημαίνουσαν «κεφαλὰς» παρανοήσας ὁ μεταφράστης ἀπέδωκε διὰ τοῦ «ἄρχοντας», εἶτα δὲ χάριν τοῦ νοήματος μετέβαλε τὸ «π ύ λ α ι» εἰς «π ύ λ α ς»· συνδυασμὸς τοῦτο ἀπιθάνων ὑποθέσεων.

4) Ἐδείξαμεν ἀνωτέρω ὅτι οἱ δύο πρῶτοι στίχοι τοῦ ἑβραϊκοῦ κειμένου δὲν λέγουσιν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἑπομένως ὁ δεύτερος στίχος δὲν εἶναι ἁπλῆ ἐπανάληψις τοῦ πρώτου. Ἐν ἄλλοις λόγοις δὲν πρόκειται περὶ ἐπαναλήψεως τοῦ αὐτοῦ νοήματος. Ἐπειδὴ ὅμως συνήθως δὲν γίνεται διάκρισις «πυλῶν» καὶ «θυρῶν», ἦτο εὔκολον νὰ γίνῃ παρανόησις καὶ νὰ ἐκληφθῶσιν οἱ δύο στίχοι ὡς ἀποτελοῦντες ταυτολογίαν. Ταύτην δὴ τὴν παρανόησιν θέλων νὰ ἀποφύγῃ ὁ μεταφράστης προέβη εἰς μικρὰν μεταβολὴν τοῦ νοήματος.

οἱ στίχοι τοῦ πρωτοτύπου ἐνέχουσιν ἐπ' ἴσης τὸ ὑψηλὸν καὶ ποιητικόν, φαίνονται δ' ἐκ πρώτης ὄψεως ὡς ταυτοσήμαντοι (ὑ ψ ώ σ α τ ε, π ύ λ α ι, τ ὰ ς κ ε φ α λ ά ς σ α ς — κ α ὶ ὑ ψ ώ θ η τ ε, θ ύ ρ α ι α ἰ ώ ν ι ο ι). Ὁ Ἕλλην μεταφράστης θέλων νὰ παρακάμψῃ τὴν κατ' ἐπίφασιν ἀναδίπλωσιν τῶν δύο στίχων, πρὸς δὲ νὰ καταστήσῃ τὸ νόημα ζωηρότερον καὶ πραγματικώτερον, προῆλθεν εἰς τοιαύτην μεταβολήν, ὥστε ἡ ἐπίκλησις νὰ γίνηται πρὸς δύο, πρῶτον μὲν πρὸς τοὺς ἄ ρ χ ο ν τ α ς, ἔπειτα δὲ πρὸς τὰς π ύ λ α ς. Τοιουτοτρόπως ὁ μὲν πρῶτος στίχος ἔχει τι τὸ π ρ α γ μ α τ ι κ ό ν, ὁ δὲ δεύτερος τὸ π ο ι η τ ι κ ό ν. Κατὰ τὸν πρῶτον λοιπὸν στίχον ὁ ἡγέτης τῆς πομπῆς ἀποτείνεται πρὸς τοὺς ἄρχοντας· ἀλλ' εἶτα, ὡς ἐὰν μετενόησε, στρέφεται ἐν τῷ δευτέρῳ στίχῳ πρὸς τὰς πύλας. Οὕτω πως ὁ δεύτερος στίχος ὑπεμφαίνει τὸν ἐνδόμυχον λογισμὸν τῆς πομπῆς· εἶναι δὲ ὁ λογισμὸς τοιοῦτός τις «ἀποτείνομαι πρὸς τοὺς ἄρχοντας· ἀλλὰ διατί δὲν διατάσσω αὐτὰς ταύτας τὰς πύλας νὰ ἀρθῶσιν ;», εἰς ἣν σκέψιν ἐπακολουθεῖ εὐθὺς ἡ διαταγὴ «κ α ὶ ἐ π ά ρ θ η τ ε, π ύ λ α ι α ἰ ώ ν ι ο ι — κ α ὶ ε ἰ σ ε λ ε ύ σ ε τ α ι ὁ β α σ ι λ ε ὺ ς τ ῆ ς δ ό ξ η ς». Οὐδεὶς δύναται, νομίζω, νὰ ἀμφισβητήσῃ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασις, μᾶλλον δὲ καὶ ὀρθότερον εἰπεῖν, ἡ παράφρασις, ἢ ἔστω ἡ διασκευὴ τοῦ ἑβραϊκοῦ κειμένου, προσπορίζει εἰς τὸ νόημα, διὰ τῆς ἐναλλαγῆς τοῦ πραγματικοῦ πρὸς τὸ ποιητικὸν στοιχεῖον, χάριν καὶ ζωηρότατα, ἀποδεικνύει δὲ τὴν μετάφρασιν κρείττονα τοῦ πρωτοτύπου [1].

Ὑπολείπονται δύο συντακτικαὶ παρατηρήσεις, ἃς κατελίπομεν ἐπίτηδες τελευταίας, ἵνα διερευνήσωμεν ἀκριβέστερον, ἰδίᾳ δὲ τὴν δευτέραν. Οἱ εἰθισμένοι εἰς τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων θὰ προσκρούσωσιν ἀναμφιβόλως εἰς τὸν σύνδεσμον κ α ὶ τὸν ἐν ἀρχῇ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου στίχου. Καὶ ἀληθῶς ἀμφότεροι προσπίπτουσιν ὡς ἀπροσδιόνυσοι. Ὁ μὲν τοῦ δευτέρου στίχου κ α ὶ φαίνεται περιττός, διότι οἱ δύο πρῶτοι στίχοι ἐκφέρουσιν οὐχὶ παρεμφερῆ ἀλλὰ διάφορα νοήματα (ὁ μὲν πρῶτος στίχος ἀναφέρεται εἰς τοὺς ἄρχοντας, ὁ δὲ δεύτερος εἰς τὰς πύλας, εἶναι δὲ ταῦτα πράγματα διάφορα, μὴ ἐπιτρέποντα σύνδεσιν). Ὁ δὲ τοῦ τρίτου στίχου κ α ὶ εἶναι, ἄτοπος, διότι ἡ ἔννοια τοῦ στίχου τούτου ἐπέχει πρὸς τὴν τοῦ δευτέρου θέσιν αἰτιολογίας ἢ σκοποῦ, διὸ καὶ ἀντὶ τοῦ κ α ὶ ἁρμόζει ἐνταῦθα τὸ δ ι ό τ ι (ἐ π ά ρ θ η τ ε, π ύ λ α ι, διότι εἰσελεύσεται . . .) ἢ τὸ ἵ ν α (ἐ π ά ρ θ η τ ε πύλαι, ἵνα εἰσέλθῃ . . .). Ἀλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ γίνεται πλειστάκις καὶ κατὰ κόρον κατάχρησις τοῦ συνδέσμου κ α ί, ὁτὲ μὲν παρέλκοντος, ὁτὲ δὲ ἀναπληροῦντος ἄλλον τινὰ σύνδεσμον.

---

1) Κατὰ ταῦτα, ἐὰν ἡ προμνημονευθεῖσα ἑρμηνεία μου εἶναι, ὡς πιστεύω, ὀρθή, εὐοδοῦνται καὶ ἑρμηνεύονται πολλά· α) ἀνευρίσκεται ἡ ἀποχρῶσα αἰτία τῆς ἀπὸ τοῦ ἑβραϊκοῦ κειμένου ἀποκλίσεως τῆς Ἑλληνικῆς μεταφράσεως· β) αἴρεται ἡ κατ' ἐπίφασιν (οὐχὶ κατ' ἀλήθειαν, οὐχὶ πραγματικὴ) ταυτολογία τῶν δύο στίχων τοῦ πρωτοτύπου· γ) ἀποδεικνύεται ἡ μετάφρασις πλεονεκτοῦσα τοῦ πρωτοτύπου. Ὅλως δὲ εἰπεῖν λύεται τὸ «θεολογικὸν καὶ φιλοσοφικὸν πρόβλημα», περὶ οὗ ποιεῖται ὁ συγγραφεὺς λόγον ἐν σελ. 32).

Ἐρχόμεθα εἰς τὴν δευτέραν παρατήρησιν, τὴν πέτραν τοῦ σκανδάλου, ἣν ἀποτελεῖ τὸ ἐν τέλει τοῦ πρώτου στίχου κειμένου ὑ μ ῶ ν. Ζητεῖται δηλαδὴ νὰ προσδιορισθῇ ἡ συντακτικὴ θέσις τῆς γενικῆς ταύτης ὑ μ ῶ ν (=τῶν πολιτῶν). Ἐκ τῶν ἤδη εἰρημένων κατέστη σαφὲς ὅτι ἡ γενικὴ αὕτη ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ π ύ λ α ς, οὐχὶ δὲ ἐκ τοῦ προηγουμένου «ἄρχοντες». Καὶ τοῦτο ἀναγκαίως· διότι ἡ ἔκκλησις γίνεται πρὸς τοὺς ἄρχοντας, οὐχὶ δὲ πρὸς τοὺς πολίτας. Ἐὰν ἡ γενικὴ ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ «ἄρχοντες», θὰ ἐνομίζετο ὅτι ἡ ἐπίκλησις γίνεται τρόπον τινὰ πρὸς ἀμφοτέρους (τούς τε ἄρχοντας καὶ τοὺς πολίτας), ὅπερ ἄτοπον. Καὶ ἀληθῶς εἶναι ἄτοπον νὰ λεχθῇ «ἀνοίξατε τὰς πύλας, ὑμεῖς οἱ ἄρχοντες ὑ μ ῶ ν (τῶν πολιτῶν)»! [1] Ἐὰν τὸ «ἄρχοντες» ἔχρῃζε προσδιορισμοῦ, οὗτος θὰ ἦτο γενικὴ τ ρ ί τ ο υ προσώπου, οὐχὶ δευτέρου· ὀρθὴ ἄρα θὰ ἦτο ἡ ἔκφρασις «ἄρατε τὰς πύλας, Σ ε ῖ ς, οἱ ἄρχοντες τῆς π ό λ ε ω ς», ἐνῷ εἶναι, ὡς εἴδομεν, ἄτοπος ἡ ῥῆσις «Ἄρατε τὰς πύλας, Σεῖς (Ὑ μ ε ῖ ς), οἱ ἄρχοντες ὑ μ ῶ ν»!

Αὕτη εἶναι ἡ ὀρθὴ σύνταξις καὶ ἑρμηνεία τοῦ πρώτου στίχου, ἡ κρατοῦσα παρὰ πᾶσι τοῖς ἑρμηνευταῖς, ἥνπερ ἐγκρίνει καὶ ὑποστηρίζει καὶ ὁ συγγραφεύς. Οὗτος, πρὸς ἀποφυγὴν τυχὸν παρερμηνείας, θέτει τὸ «ἄρχοντες» μεταξὺ κομμάτων, ἵνα γίνῃ καταφανὴς ἡ ἐξάρτησις τοῦ «ὑμῶν» ἐκ τοῦ «πύλας», οὐχὶ δὲ ἐκ τοῦ «ἄρχοντες», διότι, καθὰ παρατηρεῖ, «ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ δέον, ὅπως δεχθῶμεν ὅτι ὁ ἱερεὺς ἀπηύθυνε τὸν λόγον αὐτοῦ πρὸς δύο σημεῖα συγχρόνως καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν ἔστρεφε πρὸς ταῦτα διαδοχικῶς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, πρὸς τοὺς ἄρχοντας μὲν δηλονότι τὸ πρῶτον, πρὸς τοὺς κατοίκους δὲ τῆς πόλεως ὕστερον, ἀξιῶν παρ' αὐτῶν ὅπως ὑποδείξωσιν ἢ ἐπιβάλωσι τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν τὸ ἔργον τῆς εὐπειθοῦς καὶ φιλόφρονος ἀνοίξεως τῶν πυλῶν»! Διὰ τούτων θέλει προφανῶς ὁ συγγραφεὺς νὰ ὑποδείξῃ τὴν οὐτοπίαν, ἢ καθὰ λέγει αὐτός, ἐπὶ τὸ ἐπιεικέστερον, τὴν δυσκολίαν τὴν ἐκ τῆς κακῆς συντάξεως τοῦ «ὑμῶν».—

Ἐνταῦθα δὴ παρέρχεται εἰς τὸ μέσον ἐπικριτὴς ὁ νῦν, κακῇ τῇ μοίρᾳ, ἀοίδιμος καθηγητὴς Ἰω. Σταματάκος[2], ὅστις ἀντιφερόμενος πρὸς τὸν συγγρα-

---

1) Τοιαύτην σύνταξιν εὐνοοῦσιν ἔνια χειρόγραφα καὶ ἠσπάσατο ὁ Ἱερώνυμος, μεταφράζων «attollite portas, principes v e s t r i». Ἀλλὰ τὸ ἐκ ταύτης προερχόμενον ἀντίστροφον νόημα ἀπέτρεψε τοὺς νεωτέρους ἑρμηνευτὰς ἀπὸ τοιαύτης ἐπικινδύνου λοξοδρομίας.

2) Ὁ Ἰ ω. Σ τ α μ α τ ά κ ο ς, τέκνον τῆς ἀρηιφίλου Μάνης, ἦτο ἐκ νεότητος ἐπιμελέστατος, εἰς τὴν ἐπιστήμην ὅλως καὶ ἐκ ψυχῆς ἀφωσιωμένος. Πρωΐμως ἀνεδείχθη φιλόλογος ὀρθόδοξος καὶ ὀρθόφρων, ἑρμηνευτὴς τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων εὔστοχος καὶ λεξικογράφος εὐδόκιμος, παρ' οὗ εὐλόγως πολλὰ καὶ γενναῖα προσεδοκῶμεν νέα ἐπιτεύγματα. Ἀλλὰ καὶ ὅσα κατέλιπε δαψιλῆ ἔργα, ἀρκοῦσιν ἵνα κατατάξωσιν ἐκεῖνον εἰς τὴν χορείαν τῶν δοκίμων φιλολόγων καὶ τῶν ἐθνωφελῶν Διδασκάλων. Ὡς ἄνθρωπος δὲ ἦτο σώφρων καὶ μετριοπαθής. Διὸ καὶ εἰλικρινῶς ἐθρηνήσαμεν τὸν πρόωρον αὐτοῦ θάνατον, τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἐν τοῖς νῦν χαλεποῖς τῆς φιλολογικῆς λειψανδρίας καιροῖς τοιαύτη ἀπώλεια εἶναι πλῆγμα βαρὺ καὶ δυσίατον. Εἰ δέ τι ἐσφάλη καὶ ἥμαρτεν, οὐδὲν ἄλλο ἢ ἐτέλεσε καὶ αὐτὸς τὸν κοινὸν φόρον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν.

Ταῦτα εἰρήσθωσαν εἰς εὐλαβὲς μνημόσυνον τοῦ ἐκλεκτοῦ συμπολίτου, τοῦ συναδέλφου καὶ φίλου.

φέα χαρακτηρίζει τὰ ὑπ' αὐτοῦ γραφόμενα ὡς «κωμικὰ» καὶ «παράδοξα». Βεβαίως εἶναι «κωμικὰ» καὶ «παράδοξα», ἀκριβῶς δὲ διὰ τοῦτο ἐξαίρει ὁ συγγραφεὺς τὰ κωμικὰ ταῦτα καὶ παράδοξα, ἵνα δείξῃ εἰς ποίαν ἄτοπον ἑρμηνείαν ἄγει ἡ ἐσφαλμένη καὶ ἄτοπος σύνταξις. Ἀποδέχεται δὲ ὁ ἐπικριτὴς τὴν ἄλλην σύνταξιν, καθ' ἣν τὸ «ὑμῶν» ἀναφέρεται εἰς τὸ «ἄρχοντες» καὶ εἶναι οὐχὶ ἀντικείμενον αὐτοῦ, ἀλλὰ γενικὴ διαιρετική. Ὅθεν ἑρμηνεύει «Ἄρατε τὰς πύλας οἱ ἄρχοντες ὑμῶν», τουτέστιν οἱ ἐξ ὑμῶν (τῶν πολιτῶν) ἄρχοντες, ὅσοι ἀπὸ σᾶς εἶσθε ἄρχοντες [1].

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, λαμβανομένης τῆς γενικῆς «ὑμῶν» ὡς διαιρετικῆς, ἀποφεύγεται ἡ ἀτοπία τῆς διττῆς ἐπικλήσεως καὶ προκύπτει νόημα ἀνεκτόν. Πλὴν ἀλλ' ὅμως ἡ τοιαύτη ἐκδοχή, εἰ καὶ φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως εὐπρόσδεκτος, ἐνέχεται εἰς δυσκολίας καὶ δὴ α) καθιστᾷ ἐναργῆ καὶ ἐξαίρει τὴν διαφοράν, ἵνα μὴ εἴπω ἀντίθεσιν, ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων, κατά τινα τρόπον ὑποτιμητικὸν αὐτῶν (τῶν ἀρχομένων, τῶν πολιτῶν). Εἶναι ὡς ἐὰν ἐλέγετο, δὲν ἀποτείνομαι πρὸς ὑμᾶς τοὺς πολίτας, ἀλλὰ μόνον εἰς ἐκείνους, οἵτινες εἶναι ἄρχοντες ὑμῶν· β) διὰ τῆς προτεινομένης συντάξεως τὸ νόημα προσλαμβάνει μορφὴν ἀπαιτοῦσαν ῥῆμα ἐκφερόμενον μᾶλλον εἰς τρίτον πρόσωπον· τὸ νόημα θὰ εἶναι «ὅσοι ἀπὸ σᾶς εἶναι ἄρχοντες, θὰ ἄρωσιν ἢ ἂς ἄρωσι τὰς πύλας». Ὅπως ἂν ἔχῃ, ἡ ἐκδοχὴ τοῦ ἐπικριτοῦ, καὶ ἂν μὴ εἶναι πάντῃ ἀπόβλητος, τὸ πολὺ εἶναι μόλις καὶ δυσκόλως πιθανή, ἀντιθέτως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ συγγραφέως, ἥτις εἶναι ἀσφαλὴς καὶ βεβαία καί, καθὰ ἐλέχθη, καθολική [2]. Ὄντως δὲ πάντες που οἱ μεταφράσται τοῦ Ψαλμοῦ ἑρμηνεύουσι τοὺς πρώτους στίχους ἀναφέροντες τὸ «ὑμῶν» εἰς τὰς «πύλας» διὸ καὶ γράφουσι «Vestras portas» «portas vestras», «eure Tore», «ihr Tore», «ihr uralten Pforten».

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ὁ συγγραφεὺς ὀρθῶς ἑρμηνεύει τοὺς πρώτους ἐκείνους τοῦ ψαλμοῦ στίχους, μάτην δὲ καὶ ἀδίκως ἐπικρίνεται.

***

Ἀλλ' ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ κείμενον. Εἰς τὴν παρακέλευσιν τῆς πομπῆς ὅπως οἱ ἄρχοντες ἀνοίξωσι τὰς πύλας ἢ ὅπως αἱ πύλαι ἀφ' ἑαυτῶν ἀνοιχθῶσι, δὲν ἀκολουθεῖ ἄμεσος ἡ ὑπακοὴ καὶ ὑποταγή, ἀλλὰ μετά τινος θάμβους καὶ ἐκπλήξεως προβάλλεται ἡ ἐρώτησις· «τίς ἐστιν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης;». Ἡ δὲ ἀπόκρισις εἶναι· «Κύριος, κραταιὸς καὶ δυνατός,—Κύριος, δυνατὸς ἐν πολέμῳ». Οὗτος — λέγει — εἶναι ὁ

1) Ῥητέον ὅτι τοιαύτη σύνταξις τοῦ «ὑμῶν» δὲν εἶναι εὕρημα τοῦ ἐπικριτοῦ, ἀλλὰ γνώμη παλαιοτέρα. Ταύτην δὲ καλῶς γινώσκει ὁ συγγραφεὺς καὶ γινώσκων ἐλέγχει (σελ. 20). Κατ' ἀρχὴν μὲν καὶ γενικῶς δὲν ἀποκρούει ὅλως αὐτήν, ἀλλὰ «προτείνει», ὡς λέγει, τὴν ἄλλην ὡς «φυσικωτέραν» καὶ «λογικωτέραν (σελ. 22—23).

2) Καὶ ὁ Εὐθύμιος ὁ Ζυγαβηνὸς ὁμοίως ἀποφαίνεται γράφων «Συντάσσεται δὲ τὸ ῥητὸν οὕτως· «οἱ ἄρχοντες, ἄρατε «πύλας ὑμῶν», διασαφῶν δὲ τὸ «οἱ ἄρχοντες, ἄρατε πύλας ὑμῶν» ἐπάγεται «ἤγουν «οἱ ἐξουσιάζοντες τῶν πυλῶν τούτων ἄρατε ταύτας», ὑμῶν δὲ ἀντὶ τοῦ «ὧν ἄρχετε», ἔνθα διὰ τοῦ ὑμῶν νοεῖται προφανῶς τὸ «τὰς πύλας ὑμῶν», ὧν (πυλῶν) ἄρχετε = τὰς πύλας τῆς πόλεως, ἧς ἄρχετε, τουτέστι τὰς πύλας τῆς πόλεώς σας).

Κύριος, τουτέστιν ὁ πληρέστερον λεγόμενος «Κύριος τῶν δυνάμεων», «Κύριος παντοκράτωρ», «Κύριος, Σαβαώθ»· εἶναι ὁ Ἰεχωβᾶ (Ἰαβέ). Ὁ Κύριος τῶν δυνάμεων σημαίνει δηλονότι ἐκεῖνον, ὅστις εἶναι «βασιλεὺς τῆς δόξης», ὁ Θεός, «ὁ Κύριος Θεὸς Ἰσραὴλ» (Ψαλμ. 32,6).

Καὶ ταῦτα περὶ τῆς ἐννοίας τῶν δύο στίχων, πέμπτου καὶ ἕκτου. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἀνακύπτει συντακτική τις δυσκολία, νέα πέτρα σκανδάλου, διεγείρασα σφοδρὰν καὶ ἔντονον διαμάχην. Διαμφισβητεῖται δηλαδή, ἂν αἱ ἐν τοῖς στίχοις τούτοις λέξεις «κραταιὸς» καὶ «δυνατὸς» πρέπει νὰ ληφθῶσιν ὡς ἐπιθετικοὶ προσδιορισμοὶ ἢ ὡς κατηγορούμενα. Ὁ συγγραφεὺς παρατηρεῖ «Ἡ λέξις «Κύριος», ἔχουσα ἐνταῦθα οὐσιαστικὸν χαρακτῆρα, ἅτε τῇ οὐσιαστικῇ ἐρωτηματικῇ ἀντωνυμίᾳ «τίς» ἀντιστοιχοῦσα, εἶναι τὸ κατηγορούμενον τῆς προτάσεως ταύτης . . . Αἱ λέξεις «κραταιὸς» καὶ «δυνατὸς» εἶναι ἐπιθετικοὶ προσδιορισμοί . . . Ἡ ἐμὴ γνώμη εἶναι ὅτι τὰ ἐπίθετα ταῦτα ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ εἶναι κατηγορούμενα ἀλλ' ἐπιθετικοὶ προσδιορισμοὶ» (σελ. 77). «Ἔν τε τῷ ἑλληνικῷ καὶ λατινικῷ κειμένῳ ἐχώρισα ἀπὸ τοῦ «Κύριος» (Dominus) τὰ ἐν λόγῳ ἐπίθετα «κραταιὸς» (fortis) καὶ «δυνατὸς ἐν πολέμῳ» (potens in proelio) διὰ κόμματος, ἵνα ὠθήσω (γρ. προαγάγω) αὐτὰ ἐντονώτερον ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν ἐπιθετικῶν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν κατηγορηματικῶν προσδιορισμῶν, ἐν ᾗ τῷ ὑπ' αὐτῶν προσδιοριζομένῳ οὐσιαστικῷ, τούτῳ δηλονότι τῷ «Κύριος» (Dominus), θὰ ἀπέδιδον ταῦτα οὐχὶ ἁπλῶς καὶ ἠρέμως ἐγνωσμένην τινὰ ἰδιότητα αὐτοῦ, ἀλλ' ἰδιότητά τινα πολλῷ μᾶλλον νῦν τὸ πρῶτον πλησίον τῆς κεντρικῆς τῆς προτάσεως ἰδέας γιγνωσκομένην ὥστε κατηγόρημα ὑψηλῆς καὶ σεμνοπρεποῦς χροιᾶς» (σελ. 78) [1]. «Οὐδέποτε τὸ τιθέμενον κόμμα ἔχει τὴν μαγικὴν δύναμιν, ὅπως μεταποιῇ τοὺς ἐπιθετικοὺς διορισμοὺς εἰς κατηγορούμενα. Οὐδέποτε τὰ ἐν λόγῳ ἐπίθετα δύνανται νὰ ἀναλάβωσι τὸν χαρακτῆρα τοῦ κατηγορουμένου, ὅμως διὰ τῆς θέσεως τοῦ κόμματος διωθοῦνταί πως ἀπὸ τῆς περιοχῆς τῶν ἐπιθετικῶν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν κατηγορηματικῶν προσδιορισμῶν καὶ ὑψοῦται οὕτως ἡ ἔννοια αὐτῶν εἰς τὴν σφαῖραν ἰδιαιτέρας τινὸς αἴγλης καὶ μεγαλειότητος» (αὐτ.).

Καὶ ταῦτα μὲν λέγει ὁ συγγραφεύς. Ὁ δ' ἐπικριτής, βιαίως καθαπτόμενος αὐτοῦ παρατηρεῖ «Τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Μερεντίτου προβαλλόμενα ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐπιχειρήματα μαρτυροῦσιν ἄγνοιαν στοιχειωδῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα νομίζει ὅτι γνωρίζει. Ἔχει ἀκούσει βεβαίως, ὅτι ὑπάρχουσιν ἐπιθετικοὶ καὶ κατηγορηματικοὶ προσδιορισμοὶ καὶ νομίζει ἐν προκειμένῳ ὅτι τὸ μετὰ τὴν λέξιν «Κύριος» κόμμα ἔχει τὴν μαγικὴν δύναμιν νὰ μεταβάλλῃ τὰ ἐπακολουθοῦντα ἐπίθετα ἀπὸ ἐπιθετικοὺς προσδιορισμοὺς εἰς κατηγορούμενα . . . Τὸν πληροφοροῦμεν ὅτι καὶ ἄνευ τοῦ κόμματος τὰ ἐπίθετα αὐτὰ εἶναι κατηγορούμενα καὶ οὐχὶ ἐπιθετικοὶ προσδιορισμοί, ὅπως οὗτος ἐσφαλμένως νομίζει. Τὸν πληροφοροῦ-

1) Βλ. καὶ σ. 79 «τὰ ἐπίθετα ταῦτα εἶναι . . . ἐπιθετικοὶ προσδιορισμοί, ἔν τινι ὅμως περιοχῇ «κατηγορηματικοῦ» χαρακτῆρος».

μεν ἀκόμη ὅτι ἡ προσθήκη τοῦ κόμματος τὰ μετατρέπει εἰς παραθέσεις . . . Ἀντιθέτως λοιπὸν πρὸς ὅσα ὑποστηρίζει ὁ κ. Μερεντίτης εἰς τὰς παραφράσεις αὐτάς : «Κύριος κραταιὸς καὶ δυνατὸς» τὰ ἐπίθετα «κραταιὸς» καὶ «δυνατὸς» ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ εἶναι ἐπιθετικοὶ προσδιορισμοὶ ἀλλὰ κατηγορούμενα, εἴτε προηγεῖται αὐτῶν κόμμα εἴτε οὐχί».

Λοιπὸν κατὰ μὲν τὸν συγγραφέα τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐπίθετα εἶναι ἐπιθετικοὶ προσδιορισμοὶ τοῦ «Κύριος», δυνάμενα ὅμως νὰ πλησιάσωσιν εἰς τὴν περιοχὴν (γρ. θέσιν) τῶν κατηγορηματικῶν προσδιορισμῶν, κατὰ δὲ τὸν ἐπικριτὴν οὐδὲν ἄλλο δύνανται νὰ εἶναι παρὰ μόνον κατηγορούμενα.

Καί ἤδη ἐρωτᾶται· πότερος ἄραγε τῶν ἀντιδοξούντων ἀληθεύει ; Εἰς ἀνεύρεσιν τῆς ὀρθῆς ἀπαντήσεως θὰ μετέλθωμεν μέθοδον φιλοσοφικὴν μᾶλλον ἢ φιλολογικήν· θὰ λάβωμεν σύμβουλον τὴν Λογικήν, ἥτις εἶναι χρησιμωτάτη καὶ ἀπαραίτητος εἰς πάντα ἐπιστήμονα. Ὑπὸ ταύτης λοιπὸν χειραγωγούμενοι ἀπαντῶμεν τὰ ἑξῆς. Τὰ εἰς τὸ ἐστὶ (εἶναι) ἐπακολουθοῦντα ἐπίθετα (ἢ ἐπίθετον), ἐξαίρουσι καὶ ἐμφαίνουσιν ἓν ἤ τινα μόνον τῶν γνωρισμάτων τῶν ἀποτελούντων τὸ βάθος τῆς ἐννοίας τοῦ οἰκείου οὐσιαστικοῦ, εἰς ὃ ἀναφέρονται ὡς κατηγορούμενα. Ἐν τῇ κρίσει, φέρ' εἰπεῖν, «ὁ Ἀριστείδης ἐστὶ δίκαιος καὶ σώφρων» τὰ ἐπίθετα ταῦτα εἶναι προδήλως κατηγορούμενα. Ἐὰν δ' ὅμως τῶν τοιούτων ἐπιθέτων προηγῆται οὐσιαστικόν, τότε τοῦτο μέν (τὸ οὐσιαστικόν), ἀναφέρεται εἰς ὅλον τὸ βάθος τῆς ἐννοίας τοῦ ὑποκειμένου καὶ εἶναι κατηγορούμενον αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐπιφερόμενα ἐπίθετα, ἅτε δηλοῦνται συνήθως μέρος τοῦ ὅλου βάθους τῆς ἐννοίας τοῦ οὐσιαστικοῦ, ὑποτάσσονται εἰς αὐτὸ ὡς μερικοὶ (ἐπιθετικοὶ) προσδιορισμοί. Παραδείγματος χάριν ἐν τῇ κρίσει «Οὗτός ἐστιν ὁ Ἀριστοτέλης φιλόσοφος καὶ θεμελιωτὴς τῆς Λογικῆς» τὸ μὲν «Ἀριστοτέλης» εἶναι κατηγορούμενον τοῦ ὑποκειμένου, τὰ δὲ «φιλόσοφος καὶ θεμελιωτὴς» εἶναι ἐπιθετικοὶ προσδιορισμοὶ τοῦ προηγουμένου οὐσιαστικοῦ (τ. ἔ. τοῦ κατηγορουμένου). Ὅτι δὲ εἶναι πράγματι ἐπιθετικοὶ προσδιορισμοί, φαίνεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἡ εἰρημένη πρότασις δύναται κάλλιστα νὰ προενεχθῇ ὧδε «Οὗτός ἐστιν ὁ φιλόσοφος καὶ θεμελιωτής... Ἀριστοτέλης», ἔνθα εἶναι ὀφθαλμοφανὴς ὁ ἐπιθετικὸς προσδιορισμός [1].

Ἂς ἐφαρμόσωμεν νῦν τὰ εἰρημένα ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Εἰς τὴν ἐρώτησιν «τίς ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης ;» δίδεται ἡ ἀπάντησις «Κύριος κραταιὸς καὶ δυνατὸς» τουτέστιν «Οὗτός ἐστι Κύριος κραταιὸς καὶ δυνατός». Ἐνταῦθα ὁ «Κύριος» εἶναι κατηγορούμενον, τὰ δὲ «κραταιὸς καὶ δυνατός», σημαίνουσι μέρος τοῦ βάθους τῆς ἐννοίας «Κύριος», ἤτοι δηλοῦσι μερικὰ (οὐχὶ τὸ σύνολον) τῶν γνωρισμάτων τοῦ «Κύριος»· διὸ καὶ ὑπάγονται ὡς μέρη εἰς τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ, ἤ, ἄλλως εἰπεῖν, ὑποτάσσονται εἰς τοῦτο ὡς μερικοὶ (ἐπιθετικοὶ) προσδιο-

---

1) Καὶ ἂν δέ τις χαρακτηρίσῃ τὰ ἐπίθετα ἐκεῖνα ὡς παράθεσιν (καθὰ θέλει ὁ ἐπικριτής), τὸ πρᾶγμα δὲν ἀλλάσσει· διότι καὶ οὕτω πως παραμένουσι προσδιορισμοί.

ρισμοί. Ἐν ἄλλοις λόγοις, τὸ «Κύριος» εἶναι οὐσιαστικὸν περιέχον π ο λ λ ὰ γνωρίσματα, ὧν ἕ ν ι α ἐμφαίνουσι τὰ ἐπίθετα· ταῦτα, ὡς δηλωτικὰ τοῦ μ έ ρ ο υ ς ὑποτάσσονται εἰς τὸ ὅλον δηλοῦν οὐσιαστικόν, οὗ εἶναι καὶ λέγονται ἐπιθετικοὶ προσδιορισμοί.

Καὶ νῦν θὰ ἐρωτήσῃ τις ἴσως· τὰ εἰρημένα λοιπὸν ἐπίθετα δὲν εἶναι ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει κ α τ η γ ο ρ ο ύ μ ε ν α; Ἀπαντῶ· ἐφ' ὅσον λαμβάνονται ἐπὶ τῆς συνήθους σημασίας, δὲν εἶναι κατηγορούμενα, ἀλλὰ μόνον ἐπιθετικοὶ προσδιορισμοί. Ἄλλως δ' ὅμως ἔχει τὸ πρᾶγμα, ἂν τὰ ἐπίθετα λάβωσι γενικωτέραν καὶ εὐρυτέραν ἔννοιαν καὶ οὕτω πως μεταπέσωσιν εἰς οὐσιαστικά. Ἐξηγοῦμαι σαφέστερον. Τὰ ἐπίθετα «κραταιὸς καὶ δυνατός», ἅτινα εἴδομεν ὡς ἐπίθετα τοῦ «Κύριος», λέγονται οὐχ ἧττον καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων [1] π. χ. «ὁ Ἀλέξανδρος εἶναι κραταιὸς καὶ δυνατός». Ἀλλ' ἴδετε πόσον ταῦτα διαφέρουσι λεγόμενα περὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ πόσον περὶ τοῦ Θεοῦ. Διότι ἄνθρωπος «κραταιὸς καὶ δυνατὸς» σημαίνει ὅτι ἔχει τὰς ἰδιότητας ταύτας σχετικῶς καὶ περιωρισμένως, εἶναι δηλονότι ἐνίοτε καὶ μόνον ἐν μέρει κραταιὸς καὶ δυνατός, ἀντιθέτως πρὸς τὸν Θεόν, ὅστις εἶναι ἀ ε ὶ καὶ ἀ π ο λ ύ τ ω ς κραταιὸς καὶ δυνατός, ἤτοι παντοκράτωρ καὶ παντοδύναμος. Ὥστε ὁ μὲν ἄνθρωπος εἶναι ἁπλῶς κραταιὸς κπὶ δυνατός, ὁ δὲ Θεὸς εἶναι Παντοδύναμος καὶ Παντοκράτωρ. Τὰ ἐπίθετα ἐκεῖνα ἐγένοντο ἤδη οὐσιαστικά, ἰσοδύναμα πρὸς τὸ Θεός, τὸ Κύριος, κατ' ἀκολουθίαν εἶναι, καθὰ καὶ ταῦτα, κατηγορούμενα. Ὥστε τὰ ἐπίθετα «κραταιὸς καὶ δυνατὸς» τὰ ἐν τῷ πέμπτῳ καὶ ἕκτῳ στίχῳ εἶναι κατηγορούμενα, καθ' ὅσον λεγόμενα περὶ τοῦ Θεοῦ προσλαμβάνουσιν ἰδιάζουσαν (ἀπόλυτον) ἔννοιαν καὶ μεταπίπτοντα εἰς οὐσιαστικὰ καθίστανται καί αὐτὰ κατηγορούμενα, ὡς εἶναι καὶ ἐκεῖνα (τὰ Κύριος, Θεός). Κατὰ ταῦτα, ὁ πέμπτος στίχος θὰ ἔπρεπε νὰ γραφῇ ὧδε: «Κύριος, Κραταιὸς καὶ Δυνατός», διὰ κεφαλαίων.

Μετὰ τὰ εἰρημένα εἶναι εὔκολον νὰ κρίνῃ πᾶς τις, πότερος ἔχει δίκαιον καὶ εὑρίσκεται ἐν τῇ ἀληθείᾳ, ὁ συγγραφεὺς ὁ βλέπων καὶ τὰς δ ύ ο ὄ ψ ε ι ς τοῦ πράγματος, τήν τε συνήθη (τὴν περίπτωσιν τῶν ἐπιθετικῶν προσδιορισμῶν) καὶ τὴν ἀσυνήθη (τὴν τῶν κατηγορουμένων) ἢ ὁ ἐπικριτὴς ὁ βλέπων τὴν μ ί α ν μ ό ν ο ν ὄ ψ ι ν καὶ μάλιστα τὴν ἀσυνήθη (τὴν περίπτωσιν τῶν κατηγορουμένων), παρορῶν δὲ παντελῶς τὴν ἑτέραν, τὴν συνήθη καὶ κανονικὴν (τὴν τῶν ἐπιθετικῶν προσδιορισμῶν). Φανερὸν ἄρα ὅτι ὁ συγγραφεὺς ὀρθῶς ἑρμηνεύει τὰ πράγματα (εἰ καὶ ποιεῖ τοῦτο φιλολογικώτερον ἢ φιλοσοφικώτερον), ὁ δὲ ἐπικριτὴς ἐλέγχεται καὶ πάλιν ἀστοχῶν καὶ ἀδίκως ψέγων [2]. Καὶ ἀδικεῖ ὄντως τὸν συγγραφέα, ὅστις οὔτε «ἄγνοιαν ἔχει τῶν στοιχειωδῶν πραγμάτων», οὔτε

---

1) Πᾶς τις ἄνθρωπος εἶναι δ υ ν ά μ ε ι κραταιὸς καὶ δυνατός, τουτέστιν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ καὶ νὰ εἶναι τοιοῦτος.

2) Ἂν τις τυχὸν σεμνοτύφως μεμφθῇ ὅτι ἀτόπως ταράττομεν τὴν μνήμην τοῦ ἐκλιπόντος, ἂς ἐνθυμηθῇ ὅτι φίλος μὲν Πλάτων, φιλτέρα δὲ ἀλήθεια. Ἄλλως δὲ πιστεύομεν ὅτι, ἂν ἐκεῖνος ἔζη καὶ μετεῖχε τῆς συζητήσεως, θὰ ἀνεγνώριζε καὶ θὰ συνωμολόγει προθύμως τὴν ἀλήθειαν τῶν εἰρημένων.

ἀπορρίπτει ὅλως καὶ κατ' ἀρχὴν τὴν ἐκδοχὴν τῶν ἐπιθέτων ἐκείνων ὡς κατηγορουμένων [1].

***

Εἰρήσθω ἐνταῦθα ὅτι ἡ μέχρι τοῦδε συζήτησις καὶ ἀμφισβήτησις περιεστράφη περὶ τὰ ἐπίθετα «κραταιὸς» καὶ «δυνατός», ἐπὶ τῇ προϋποθέσει ὅτι τὸ «Κύριος» εἶναι κατηγορούμενον. Ἐπὶ τούτου συμφέρονται ἀμφότεροι, ὅ τε συγγραφεὺς καὶ ὁ ἐπικριτής, διαφέρονται δὲ μόνον ὡς πρὸς τὴν συντακτικὴν θέσιν τῶν ἐπιθέτων. Διέλαθεν ὅμως αὐτοὺς ὅτι τὸ «Κύριος, κραταιὸς καὶ δυνατὸς» εἶναι ὑ π ο κ ε ί μ ε ν ο ν, κατηγορούμενον δὲ τὸ ἐξυπακουόμενον «ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης». Διότι ἡ ὀ ν ο μ α σ τ ι κ ὴ ἡ χρησιμεύουσα ὡς ἀπάντησις τοῦ «τίς ἐστιν οὗτος» εἶναι ὑποκείμενον τῆς ἀκολουθούσης προτάσεως καὶ ἀναφέρεται εἰς τὸ τ ί ς, ὅπερ τρόπον τινὰ ἀντικαθιστᾷ. Ἔστω παράδειγμα τὸ ἑξῆς: «τίς οὗτος;» «ὁ Γεώργιος (ἐνν. ἐστιν οὗτος)». Ἐνταῦθα ὑποκείμενα εἶναι τὸ τ ί ς ἐν τῇ πρώτῃ προτάσει καὶ τὸ ὁ Γ ε ώ ρ γ ι ο ς ἐν τῇ δευτέρᾳ. Παραπλήσια συμβαίνουσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἡ ἐρώτησις δηλαδὴ εἶναι «τίς ἐστιν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης;», ἡ δὲ ἀπάντησις εἶναι «Κύριος . . . », τουτέστι «Κύριος . . . (ἐνν. ἐστὶν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης)».

Τὸ πρᾶγμα γίνεται σαφέστατον ἐκ τῶν ἑπομένων. Ἐν στίχῳ 10α λέγεται «τίς ἐστιν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης;» Ἀπάντησις· «Κ ύ ρ ι ο ς τῶν δυνάμεων, Α ὐ τ ό ς ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης»! Ἐνταῦθα τὸ Κ ύ ρ ι ο ς ἐπαναλαμβάνεται διὰ τοῦ Α ὐ τ ό ς, ὅπερ εἶναι ὀφθαλμοφανῶς τὸ ὑποκείμενον τῆς προτάσεως «Αὐτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης».

Τούτων οὕτως ἐχόντων σφάλλονται οἱ ἐκλαμβάνοντες τὸ «Κ ύ ρ ι ο ς . . . » ὡς κατηγορούμενον, διότι τοῦτο εἶναι ὑ π ο κ ε ί μ ε ν ο ν τῆς προτάσεως: «Κύριος, Κραταιὸς καὶ Δυνατὸς (ἐνν. ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης»).

Ῥητέον δ' ἐνταῦθα ὅτι ἡ διαμάχη δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὰ πράγματα, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τοὺς ὅρους. Οὕτως ἐκάκισεν ὁ ἐπικριτὴς τὸν συγγραφέα ὅτι ἔγραψε κ α τ η γ ο ρ ο ύ μ ε ν α καὶ ὄχι κ α τ η γ ο ρ ή μ α τ α «διότι, ὡς γνωστὸν «κ α τ η γ ό ρ η μ α» ὀνομάζεται τὸ ῥῆμα τὸ ἐμπεριέχον καὶ ἔννοιαν κατηγορουμένου». Ὁ δὲ συγγραφεὺς ἀπαντᾷ: «Νομίζω ὅτι ὡς 'κατηγορήματα' θεωρεῖ ὁ Σταματάκος τὰ ἀμετάβατα μόνον ῥήματα, οἷον 'ὁ ποταμὸς ῥέει', 'ὁ ἥλιος λάμπει'. Τοῦτο εἶναι οὐχὶ ὀρθόν· πάντα τὰ ῥήματα, καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ μεταβατικά, εἶναι κ α τ η γ ο ρ ή μ α τ α, ἐφ' ὅσον πάντα ἀποδίδουσι τῷ ὑποκειμένῳ κατηγόρημά τι, γνώρισμά τι . . . Ἐν τῇ προτάσει, φέρ' εἰπεῖν, 'οἱ Ἀθηναῖοι Ἀλκιβιάδην στρατηγὸν εἵλοντο' 'τὸ εἵλοντο' εἶναι κ α τ η γ ό ρ η μ α». Κατ' οὐσίαν δηλαδὴ καὶ αὐτὸς ἀποδέχεται τὴν διαφορὰν κ α τ η γ ο ρ ή μ α τ ο ς καὶ κ α τ η γ ο ρ ο υ μ έ ν ο υ. Ἀμφότεροι συμφωνοῦσιν ἐν τούτῳ, ὅτι κ α τ η-

1) Δικαίως ἀγανακτεῖ ὁ συγγραφεὺς καὶ σχετλιάζει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, εὐλόγους δ' ἐκφέρει κατὰ τοῦ ἐπικριτοῦ παρατηρήσεις (ἐν σελ. 34 σημ.).

γόρημα μὲν ὑπάρχει, ἐὰν τὸ ὑποκείμενον προσδιορίζηται κατὰ τὰς ἰδιότητας ὑπὸ τοῦ ῥήματος (ὁ Σωκράτης κάθηται)· κατηγορούμενον δέ, ἐὰν τὰς ἰδιότητας τοῦ ὑποκειμένου ἐκφράζῃ οὐχὶ τὸ ῥῆμα ἀλλά τι ὄνομα (ὁ Σωκράτης ἐστὶ σοφός). Ἐνταῦθα δ' ὅμως πολὺ φοβούμεθα ὅτι ἀμφότεροι οὗτοι, οἱ ἄλλως ἔγκριτοι φιλόλογοι, πλανῶνται ἐξ ἴσου καὶ ἀποδεχόμενοι διαφορὰν κατηγορήματος καὶ κατηγορουμένου, ἄγονον ἔριν ἐρίζουσι καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐρίζουσι περὶ ὄνου σκιᾶς. Ὅτι δὲ ὁ φόβος ἡμῶν δὲν εἶναι μάταιος καὶ κενός, θὰ δείξῃ, ὡς πιστεύομεν, ἡ ἀκολουθοῦσα κατωτέρω βραχεῖα τῶν πραγμάτων ἱστορικὴ ἐπισκόπησις.

Πρῶτος, ὅστις γενικώτερον καὶ ἀμυδρότερόν πως ἐξήτασε τὰ κατὰ τὴν λογικὴν καὶ γραμματικὴν κρίσιν εἶναι ὁ Πλάτων. Ὁ θεῖος φιλόσοφος ἐν τῷ διαλόγῳ Κρατύλῳ θεωρεῖ τὴν λεκτικὴν πρότασιν (τὸν λόγον) ὡς σύνθεσιν ὀνόματος καὶ ῥήματος (λόγοι γάρ, που... ἡ τούτων σύνθεσίς ἐστι. (431 B). Καὶ ὄνομα μὲν νοεῖ τὸ εἰς ὃ δύνανται νὰ ἀποδοθῶσιν ἰδιότητες· ῥῆμα δὲ λέγει πᾶσαν λέξιν δηλοῦσαν ἰδιότητα ἢ κατάστασιν τοῦ ὑποκειμένου, ἤτοι τὸ ὕστερον ὀνομασθὲν κατηγόρημα. Οὕτως ἐν τῇ προτάσει «ὁ Θεαίτητος κάθηται», τὸ Θεαίτητος εἶναι τὸ ὑποκείμενον, τὸ δὲ κάθηται τὸ κατηγόρημα. Ἐν δὲ τῷ Σοφιστῇ, ἔνθα ἡ οὐσία τῆς λογικῆς κρίσεως καθορίζεται ἀκριβέστερον καὶ γίνεται διάκρισις καταφατικῶν καὶ ἀποφατικῶν κρίσεων, ἡ πρότασις κατ' ἀνάγκην ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν κυρίως ὅρων, τουτέστιν ἐκ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορήματος καὶ τοῦ συνδετικοῦ ῥήματος ἐστί· (π. χ. ὁ Σωκράτης ἐστὶ σοφός). Εἶναι πρόδηλον ὅτι ἐνταῦθα τὴν θέσιν τοῦ κατηγορήματος ἔχει οὐχὶ τὸ ῥῆμα (τὸ συνδετικὸν ἐστὶ) ἀλλὰ τὸ ὄνομα σοφός. Σημειωτέον ὅτι οἱ ὅροι «ὑποκείμενον» καὶ «κατηγόρημα», ὡς ἤδη ὑπεδηλώσαμεν, δὲν ἀπαντῶσι παρὰ Πλάτωνι [1], παρ' ᾧ φέρεται μόνον τὸ ῥηματικὸν ἐπίθετον κατηγορητέον. Ἐν τῷ Θεαιτήτῳ δηλαδὴ (167 A) λέγεται «οὐδὲ κατηγορητέον ὡς ὁ μὲν κάμνων ἀμαθὴς...» (δὲν πρέπει νὰ δώσωμεν εἰς τὸν ἀσθενῆ τὸ κατηγόρημα (τὸ γνώρισμα) τῆς ἀμαθείας) [2].

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πρῶτος ὁ Πλάτων ἐξήτασε τὰς γενικωτάτας τῶν ὄντων ἐννοίας, τὰς κατηγορίας· πλὴν ὅμως ταύτας ὀνομάζει ἄλλα ὀνόματα, ἤτοι τὰ ἐπὶ πᾶσι κοινὰ (Θεαίτ. 185 C), τὰ κοινὰ περὶ πάντων (αὐτ. 185 E), μέγιστα γένη (Σοφ. 254 C. D). Τὸν ὅρον κατηγορία εἰσήγαγεν πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης.

Τὰ κατὰ τὴν κρίσιν καὶ πρότασιν, καθὰ καὶ τὰ ἄλλα πάντα λογικὰ ζητήματα, διηρεύνησεν ἐμβριθέστατα ἐν πολλαῖς συγγραφαῖς ὁ ἱδρυτὴς καὶ τελειωτὴς τῆς λεγομένης Λογικῆς δαιμόνιος Σταγιρίτης. Οὗτος εἰσήγαγε τοὺς ὕστερον κοι-

---

1) Βεβαίως ἐν τοῖς Νόμοις εὕρηται ἡ λέξις αὕτη (κατηγόρημα κατηγορήματα), ἀλλ' ἔχει ἄλλην καὶ διάφορον σημασίαν· δηλοῖ τὸ ἔγκλημα, τὸ κακούργημα.

2) Ἡ χρῆσις τοῦ ῥηματικοῦ τούτου ἐπιθέτου οὐδεμίαν καταλείπει ἡμῖν ἀμφιβολίαν ὅτι ὁ φιλόσοφος ἐγίγνωσκεν ἤδη τὸ ῥῆμα κατηγορῶ ἐφ' ἧς σημασίας καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὕστερον ποιεῖται συχνοτάτην χρῆσιν αὐτοῦ.

νολέκτους καὶ νῦν συνηθεστάτους ὅρους ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον. «Ὅρον—λέγει—καλῶ εἰς ὃν διαλύεται ἡ πρότασις, οἷον τό τε κατηγορούμενον καὶ τὸ εἰς ὃ κατηγορεῖται (Ἀναλυτ. πρότ. Α. 1 24 β. 16).—λέγω δὲ ὑποκείμενον τὸ καταφάσει δηλούμενον» (Φυσ. ἀκρ. Ε 1 225 αβ) — τὸ ὑποκείμενόν ἐστι καθ' οὗ τὰ ἄλλα λέγεται (δηλ. κατηγορεῖται), ἐκεῖνο δὲ αὐτὸ μηκέτι κατ' ἄλλου» (Μετὰ τὰ φυσ. Ζ. 3. 1028 β 36). Λέγεται δὲ τὸ κατηγορούμενον ἄλλως καὶ κατηγόρημα. (Περὶ ἑρμην. 11. 20 β 32. Σοφ. ἔλεγχ. 7. 169 β 15) ἢ κατηγορία (Ἀναλυτ, πρότ. Α 1, 24.41 β 31. Β. 5. 57 β κ.ἄ.). Κατηγορούμενον καὶ κατηγόρημα καὶ κατηγορία οὐδὲν ἀλλήλων διαφέρουσι· πάντα δηλαδὴ δηλοῦσι ἓν καὶ τὸ αὐτό, τουτέστιν ὅ,τι κατηγορεῖται τοῦ ὑποκειμένου, ὅ,τι προσνέμεται εἰς τὸ ὑποκείμενον ὡς οἰκεῖος διορισμός.

Εἰρήσθω ὅτι οἱ ὕστερον ἐλθόντες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, διερευνήσαντες ἂν εἰς τὸν νοῦν ἡμῶν εἶναι προσιταὶ αἱ ἰδιότητες τοῦ Θεοῦ, καί, ἂν εἶναι, τίνες πρέπει νὰ ἀπονεμηθῶσιν αὐτῷ ἰδιότητες, ἐκάλεσαν ταύτας οὐχὶ ἰδιότητας ἀλλὰ ἰδιώματα ἢ προσόντα ἢ ἐνεργήματα. Διὰ τῶν τοιούτων ὀνομάτων ἐνόουν τὰ κατηγορούμενα, τὰ κατηγορήματα.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, καθίσταται φανερὸν διατὶ εἴπομεν ἀνωτέρω ὅτι οἱ ὑπολαμβάνοντες, ὅτι ὑπάρχει διαφορὰ κατηγορουμένου καὶ κατηγορήματος, καὶ περὶ ταύτης δὴ συζητοῦντες, οὐδὲν ἄλλο ἢ πλανῶνται καὶ πλανώμενοι ἐρίζουσι περὶ ὄνου σκιᾶς.

***

Ἀλλ' ἂς συνεχίσωμεν καὶ συμπληρώσωμεν τὸ κείμενον τοῦ Ψαλμοῦ. Ὁ ἡγούμενος τῆς πομπῆς, καίπερ λαβὼν ἀποχρῶσαν ἀπάντησιν, ὅμως ἐπαναλαμβάνει τὴν αὐτὴν καὶ πρότερον ἔκκλησιν διὰ τῶν αὐτῶν ἀκριβῶς λέξεων «Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν—καὶ ἐπάρθητε πύλαι αἰώνιοι,—καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης». Δέχεται τότε παρὰ τῶν ἀρχόντων τὴν αὐτὴν ἐρώτησιν «τίς ἐστιν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης;», εἰς ἣν ἐρώτησιν ἀπαντᾷ· «Κύριος τῶν δυνάμεων—Αὐτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης».

Ἀπορεῖται νῦν, τίνα λόγον ἔχει ἡ ἐπανάληψις τῆς αὐτῆς παρακελεύσεως, τῆς αὐτῆς ἐρωτήσεως καὶ τῆς αὐτῆς ἀπαντήσεως, γινομένη μάλιστα διὰ τῶν αὐτῶν που λέξεων Ἡ εὐλόγως ἀνοφυομένη ἀπορία ἐπιλύεται τῷ ἐνθυμουμένῳ ὅτι τὰ ἐνταῦθα λεγόμενα εἶναι προφητικοὶ τοῦ Ψαλμῳδοῦ λόγοι ἀναφερόμενοι εἰς τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου καὶ προεικονίζουσιν ὅσα ἔμελλον νὰ συμβῶσιν ἐν αὐτῇ [1]. Κατὰ τὴν ἀνάληψιν δηλαδὴ χοροὶ ἀγγέλων δορυφορούντων καὶ διακο-

1) Κατὰ Γρηγόριον τὸν Νύσσης οἱ λόγοι οὗτοι ὑπαινίσσονται οὐ μόνον τὴν ἀνάληψιν ἀλλὰ καὶ τὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ Σωτῆρος.

νούντων συνοδεύουσι τῷ Χριστῷ εἰς ὕψη αἰρομένῳ. Ἀφικόμενοι δὲ πρὸ τῶν οὐρανίων πυλῶν κελεύουσι τοὺς φυλάττοντας αὐτὰς ἀγγέλους νὰ ἄρωσι τὰς πύλας, ὅπως εἰσέλθῃ ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Αἱ πύλαι αἴρονται καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης εἰσέρχεται. Ἀλλ' ἡ ἄνοδος δὲν τερματίζεται, διότι ἐπακολουθεῖ ἀνωτέρα ἀνύψωσις εἰς ὑπέρτερον, δ ε ύ τ ε ρ ο ν, οὐρανόν. Ἐκεῖ ὑπάρχουσιν ἄλλαι πύλαι καὶ ἄλλοι πυλωροὶ ἄγγελοι· διὸ καὶ παρίσταται ἀνάγκη νὰ ἐ π α ν α λ η φ θ ῶ σ ι τὰ αὐτὰ καὶ πρότερον.

***

Οὕτω πως ἔχουσι τὰ κατὰ τὸν προκείμενον ψαλμόν, περὶ οὗ διέλαβεν ὁ συγγραφεὺς μετὰ τῆς δυνατῆς καὶ ἐφικτῆς ἐντελείας. Λέγομεν τοῦτο, διότι οὐδὲν ἐν τῷ κόσμῳ ἔργον εἶναι τέλειον καὶ ὅλως ἀμώμητον, ἀφοῦ δὴ καὶ αὐτὸς ὁ ἥλιος δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένος κηλίδων. Οὐδὲν δὲ βιβλίον ὑπάρχει πάντῃ ἄμοιρον ἐλλειμμάτων. Καὶ ἡ κρινομένη πραγματεία περιέχει ἔνια σημεῖα, πρὸς ἃ θὰ ἠδύναντο νὰ προενεχθῶσιν εὔλογοί τινες ἀντιρρήσεις. Οὕτως ἐν σελ. 20 ἐπικρίνεται Εὐθύμιος ὁ Ζυγαβηνός, διότι ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῶν πρώτων στίχων συντάσσει τὸ ὑ μ ῶ ν ἔνθεν μὲν μετὰ τοῦ ἄ ρ χ ο ν τ ε ς, ἔνθεν δὲ μετὰ τοῦ π ύ λ α ς, ὅπερ αὐθαίρετον. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἔχει ἄλλως. Κατ' ἀρχὰς μὲν λέγεται «ἄρατε τὰς π ύ λ α ς ὑ μ ῶ ν, ἔπειτα δὲ ἐπεξηγεῖται τὸ ἄ ρ χ ο ν τ ε ς διὰ τοῦ ἄρχοντες τῶν πυλῶν, «οἱ ἐξουσιάζοντες τῶν πυλῶν τούτων»· τέλος δ' ἐπάγεται «ὑμῶν δὲ ἀντὶ τοῦ ὧν ἄρχετε» ἔνθα ἑρμηνεύεται τὸ πρόσθεν «πύλας ὑμῶν» διὰ τοῦ (τὰς πύλας), ὧν ἄρχετε, ἤτοι τὰς πύλας τῆς πόλεώς σας (αὕτη εἶναι ἡ ἑρμηνεία, ἣν ἰδὲ ἀνωτέρω, σελ. 263 σημ.). Κάλλιστα λοιπὸν ὁ Ζυγαβηνὸς ἑρμηνεύει ἀναλυτικώτερον ὧδε· «ἀνοίξατε τὰς π ύ λ α ς ὑ μ ῶ ν, Σεῖς οἱ ἄ ρ χ ο ν τ ε ς, οἱ ἐξουσιάζοντες, τῶν π υ λ ῶ ν τ ο ύ τ ω ν, τουτέστι τῶν πυλῶν τῆς πόλεως, ἧς ἄρχετε». Οὐδ' ἔχει τι τὸ σφαλερὸν ἡ ἔκφρασις «ἄρχειν τῶν πυλῶν», διότι τὸ ἄ ρ χ ε ι ν λέγεται καὶ ἐπὶ ἀψύχων. Οὕτω, ὁ «Πλάτων λέγει «κερκίδων ἄρχειν καὶ ταλασίας (Νόμ. 7, 805 Ε), «κήπων ἄρχειν» (αὐτ. 316 Ε).

Ἐν σελ. 54 ἔνθα μνημονεύεται ἡ ἑρμηνεία τοῦ Ζυγαβηνοῦ «Ο ὐ κ ε ἶ π ε δ ὲ (Δαυὶδ) Ἀ ν ο ί ξ α τ ε, ἀ λ λ' Ἄ ρ α τ ε π α ν τ ε λ ῶ ς, ἐ ν τ ε ῦ θ ε ν τ ὸ ἀ χ ώ ρ η τ ο ν τ ῆ ς δ ό ξ η ς τ ο ῦ μ έ λ λ ο ν τ ο ς ε ἰ σ ε λ θ ε ῖ ν ἐ μ φ α ί ν ω ν», ὁ συγγραφεὺς νομίζει ὅτι τὸ κόμμα πρέπει νὰ τεθῇ οὐχὶ μετὰ τὸ «παντελῶς», ἀλλὰ πρὸ αὐτοῦ, μετὰ τὸ «ἄρατε», ἵνα ἐξαρθῇ ἡ ἔννοια «τῆς παντελοῦς καὶ πλήρους ἀκαταληψίας τῆς ὑπερφυοῦς καὶ ἀχωρήτου δόξης τοῦ θεανθρώπου». Πλὴν ὅμως τὸ κόμμα, ἂν ἔπρεπε νὰ τεθῇ που, ἔδει νὰ τεθῇ μήτε μετὰ τὸ «Ἄρατε» μήτε μετὰ τὸ «παντελῶς», ἀλλὰ μετὰ τὸ «ἐντεῦθεν». Σύνταττε δηλαδὴ ὧδε· «Ἄρατε παντελῶς ἐντεῦθεν (δηλ. τὰς πύλας), τὸ ἀχώρητον . . . ». Μόνον τοιαύτη σύνταξις εἶναι ὀρθή, διότι ἡ ἔννοια τοῦ ἀχωρήτου τῆς θείας δόξης εἶναι ἀναμφισβήτητος, ἔχει ἀπόλυτον κῦρος καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν ἔχει ἀνάγκην ἐξάρσεως· ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ χρῄζει ἐμφάσεως ἡ ἔννοια τῆς τῶν πυλῶν ἄρσεως, ἥτις πρέπει νὰ εἶναι παντελής, τελεία. Ὀρθῶς ἄρα ὁ

ἁγιορείτης Νικόδημος ἑρμηνεύει λέγων· «Δὲν εἶπε δὲ «ἀνοίξατε» ἀλλὰ «ἄρατε», ἤγουν σηκώσατε αὐτὴν παντελῶς ἀπὸ τὸ μέσον...». Ἀλλὰ προτιμότερον εἶναι, νομίζομεν, νὰ μὴ τεθῇ μηδαμοῦ κόμμα, ὥστε τὸ ἐντεῦθεν νὰ ἀνήκῃ καὶ εἰς τὰ προηγούμενα καὶ εἰς τὰ ἑπόμενα· τοῦτο ἄλλως ἐμφαίνει καὶ ἡ θέσις αὐτοῦ, κειμένου ἐν τῷ μέσῳ.

Ἐν σελ. 61 ἑξ. ὑπάρχει ποιά τις ταραχή, ἐν οἷς λέγονται περὶ τοῦ στερεώματος. Κατὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ Ζυγαβηνοῦ «στερέωμα» (κοῖλον τοῦ οὐρανοῦ) εἶναι τὸ ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Ὅθεν ὁ μὲν πρῶτος οὐρανὸς εἶναι ὑπὲρ τὸ πρῶτον στερέωμα, ὁ δὲ δεύτερος ὑπὲρ τὸ δεύτερον στερέωμα.

Ἐν σελ. 68 ὑποκειμένου τοῦ λόγου περὶ τῶν πυλῶν τοῦ Ψαλμοῦ γράφει ὁ Ὠριγένης «Πύλας δὲ λέγει (δηλ. ὁ προφήτης) τὰς ἀρετὰς» (sic), ἐπικαλεῖται δὲ καὶ στίχον ἑτέρου ψαλμοῦ λέγοντος «ἀνοίξατε πύλας δικαιοσύνης». Ἐνταῦθα ἔπρεπε νὰ σημειωθῇ ἡ ἄστοχος ἔκφρασις ἡ ταυτίζουσα «πύλας» καὶ «ἀρετάς». Διότι ἕτερον ἑκάτερον. «Πύλαι» μὲν εἶναι αἱ θύραι, «ἀρεταὶ» δὲ τὸ μέσον, οἱονεὶ αἱ κλεῖδες, δι' ὧν ἀνοίγονται αἱ πύλαι.

Ἐν σελ. 86 παρατίθεται ὁ τελευταῖος στίχος τοῦ Ψαλμοῦ κατὰ μετάφρασιν τοῦ Cunkel, ἔχων ὧδε·

Jahve Zebaoth ist der König der Ehren.

Ἐνταῦθα ἐπικρίνεται ὁ μεταφράστης, διότι ἔθηκε κόμμα μετὰ τὸ Jahve καὶ οὐχὶ μετὰ τὸ Zebaoth. Ἀλλ' οὔτε ἐκεῖ οὔτε ἐνταῦθα ἁρμόζει κόμμα, διότι ἀμφότερα εἶναι ὑποκείμενα τῆς προτάσεως καὶ ὡς τοιαῦτα δὲν χωρίζονται ἀπὸ τοῦ ῥήματος (ist). Ὁ στίχος οὗτος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ἑλληνικὸν «Αὐτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης». Πρὸς τὸ «Κύριος τῶν δυνάμεων, Αὐτὸς» ἀντιστοιχεῖ τὸ «Jahve Zebaoth». Ταῦτα εἶναι ὑποκείμενα καὶ ἑπομένως ἀχώριστα ἀπὸ τοῦ οἰκείου ῥήματος. Οὐδαμῶς δ' ἐπιτρέπεται νὰ ληφθῶσι τὰ Jahve Zebaoth ὡς κατηγορούμενα, οἱονεὶ ἀπάντησις εἰς τὴν προηγουμένην ἐρώτησιν· διότι τότε ὁ στίχος θὰ εἶχεν ἄλλην μορφήν, τουτέστι θὰ ἦτο Jahve Zebaoth; Er (ἢ Der) ist der König der Ehren.

Αἱ ὀλίγαι αὗται ἀντιρρητικαὶ παρατηρήσεις δὲν δύνανται νὰ ἐπισκιάσωσι, πολλῷ δὲ ἧττον νὰ μειώσωσι τὴν ἀξίαν τῆς πραγματείας, ἥτις ἐν τῷ συνόλῳ εἶναι ἐμβριθὴς καὶ πολλῆς προσοχῆς ἀξία. Ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει καὶ ἐξαντλεῖ τὸ θέμα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν ἔννοιαν, ἐρειδόμενος ἐπὶ τῶν πηγῶν καὶ κατέχων πλήρη τὴν οἰκείαν βιβλιογραφίαν, ἣν ἑκασταχοῦ παραθέτει δαψιλῆ· σπουδάζει νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὰ καθ' ἕκαστα διερευνῶν καὶ ἐξονυχίζων αὐτὰ κατὰ τρόπον, θὰ ἔλεγέ τις, σχολαστικόν· ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ σχολαστικὴ καὶ λεπτολόγος αὕτη ἔρευνα εἶναι τὸ κύριον καὶ διακριτικὸν τοῦ ἐπιστήμονος γνώρισμα (ἐπιστήμη εἶναι ἡ ἀκριβὴς καὶ τελεία γνῶσις). Ἡ δὲ λέξις (λεκτικὸν) τῆς πραγματείας εἶναι σαφὴς καὶ ἀπηκριβωμένη, ἐνὶ λόγῳ ἑλληνοπρεπής.

Ἐπισκοποῦντες τὰ εἰρημένα παρατηροῦμεν ὅτι ἐπεχειρήσαμεν παντὶ σθένει, ὅσον ἦτο ἡμῖν δυνατόν, νὰ ὑποβάλωμεν εἰς αὐστηρόν, μᾶλλον δὲ καὶ ἀκριβέστερον εἰπεῖν, εἰς ἀμείλικτον κριτικὸν ἔλεγχον τὴν προκειμένην πραγματείαν, ἔτι δὲ

καὶ τὴν ἐπίκρισιν αὐτῆς, ἵνα διαγνῶμεν ἐπὶ τέλους τὴν ἀλήθειαν. Ὁμολογοῦμεν δὲ μετὰ πάσης εἰλικρινείας ὅτι ἀνεύρομεν ἐν τῇ πραγματείᾳ πολλὰς καὶ σπανίας εἰς τοὺς νῦν καιροὺς ἀρετὰς καὶ πλεονεκτήματα, ἐλάχιστα δὲ καὶ ἐπουσιώδη ἐλλείμματα. Ὅπερ δὲ παράδοξον, ὁ ἐπικριτὴς οὐδεμίαν ἐκεῖ διέγνω ἀρετήν, κατώρθωσε δέ, ὡς purus grammaticus, νὰ ἀνιχνεύσῃ δύο μόνον συντακτικὰς παρατηρήσεις, ἃς ἔσπευσε νὰ καταγγείλῃ καὶ καταδικάσῃ ὡς πλημμελεῖς καὶ ἁμαρτωλὰς καὶ μόνον οὐχὶ ἀσυγγνώστους. Ἀλλ' ἡ ἔρευνα ἔδειξεν ὅτι ἡ καταδίκη ἦτο ἄδικος, διότι τὰ προβαλλόμενα ἐπιχειρήματα δὲν εὐσταθοῦσιν οὐδὲ ὀρθοποδοῦσιν. Ἦτο λοιπὸν ἡ ἐπίκρισις ἄστοχος καὶ ἄδικος. Ποῖά τινα ἦσαν τὰ ἐλατήρια τῆς ἀστόχου ἐπικρίσεως, ἂν δηλαδὴ αὕτη εἶναι ἁπλῶς πλημμελὴς ἢ προβεβουλευμένη, δὲν γινώσκομεν οὐδὲ θέλομεν νὰ ἐξετάσωμεν· προτιμῶμεν νὰ πιστεύωμεν ὅτι πρόκειται περὶ πλάνης. Ὅπως δ' ὅμως καὶ ἂν ἔχῃ, τοῦτο εἶναι τῆς ἐρεύνης τὸ βέβαιον πόρισμα, ὅτι ἡ ἐπίκρισις ἠστόχησεν, ἠδίκησε καὶ ἔβλαψε τὸν συγγραφέα.

Τὸ τοιοῦτο κακὸν εἶναι δυστυχῶς μέγα καὶ πολλῆς ζημίας παραίτιον· εἶναι δὲ τοσούτῳ μεῖζον καὶ ἐπιζημιώτερον, ὅσῳ συχνότερον ἐμφανίζεται καὶ εὐρύτερον καὶ ἅπτεται τῶν παρ' ἡμῖν ἀνωτάτων πνευματικῶν ἱδρυμάτων. Εἶναι δηλαδὴ εὔκολον νὰ φαντασθῇ τις, ὁπόσον ὀλέθρια ἐπακολουθήματα ἔχει πλημμελής τις καὶ ἄστοχος κρίσις οἱουδήποτε εἰσηγητοῦ, ὅστις πλανώμενος (ἀσχέτως πρὸς τὰ ἐλατήρια τῆς πλάνης) δὲν πλανᾶται μόνον αὐτὸς ἀλλὰ καὶ πλανᾷ συμπαρασύρων εἰς τὴν πλάνην καὶ τὴν ἀδικίαν τοὺς συναδέλφους αὐτοῦ· ποιεῖ τούτους νὰ ἐκλαμβάνωσιν ἐνίοτε τὸν ἀδάμαντα ὡς λευκοσίδηρον ἢ νὰ δέχωνται ἀνεξετάστως ὡς δόκιμον τὸ κίβδηλον καὶ κατ' ἐπίφασιν στιλπνὸν νόμισμα. Καὶ εἶναι τὸ πρᾶγμα σχεδὸν φυσικὸν καὶ πιθανώτατον νὰ συμβῇ, ἂν μὴ ὑπάρχῃ ἐν τοῖς συνέδροις ἕτερος εἰδικὸς ἢ ἄλλος τις ἐπαΐων, ἱκανὸς νὰ ἐλέγξῃ καὶ ἀνασκευάσῃ τὴν ἐσφαλμένην εἰσήγησιν, ἀποσοβῶν τοιουτοτρόπως τὴν ἀδικίαν. Ἐντεῦθεν γίνεται φανερὸν ὁπόσοι ἐπικρέμανται κίνδυνοι ἐκ τῆς ἀπουσίας πλειόνων εἰδικῶν καὶ ἐκ τῆς ὑπάρξεως ἑνὸς καὶ μόνου ἐν ἑκάστῳ κλάδῳ.

Ἀλλ' ὅμως ἔπρεπεν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀπετρέποντο τοιαῦτα ἀτοπήματα, ἐξ ὧν ἀνυπολόγιστοι προκύπτουσι ζημίαι οὐ μόνον εἰς πολλοὺς ὑποψηφίους καὶ τὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ Ἱδρύματα· διότι ἀδικοῦντα ἀδικοῦσιν ἅμα καὶ ἑαυτά, ἀφοῦ ἔνθεν μὲν ἀποστεροῦνται νέων ἱκανῶν δυνάμεων, ἔνθεν δὲ ἐκτίθενται εἰς εὐλόγους κατηγορίας καὶ ὑπονοίας ὅτι ἀποτελοῦσιν οὐχὶ ὁμίλους ἐπιστημόνων ἀλλὰ θιάσους αὐτοκαβδάλων! Ἂν τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος κακόν, ὅπερ παρέχει τὴν ὄψιν πληγῆς δυσουλώτου, ἂν εἶναι ἰάσιμον καὶ διὰ τίνων δραστικῶν φαρμάκων, τοῦτο εἶναι ἐργῶδες ζήτημα, οὗ ἡ ἐξέτασις δὲν εἶναι τοῦ παρόντος τόπου καὶ χρόνου. Ἡμεῖς γε, πᾶσαν πιθανὴν ἀπωθούμενοι παρεξήγησιν, προτιμῶμεν νὰ σιγῶμεν καὶ νὰ μὴ κινῶμεν τὸν ἀνάγυρον.

---

1) Κακαὶ γλῶσσαι ὑποτονθορύζουσι κακοζήλως ὅτι ἔνιοι ἐπιδιώκουσι τὴν μονοκρατορίαν· ἐπιτηδεύουσι νὰ μένωσι μόνοι καὶ ἀποστέργοντες τοὺς ἀπὸ τῶν ὁμοτέχνων πειρασμοὺς ματαιοῦσι τὴν εἴσοδον αὐτῶν, ἵνα ῥυθμίζωσι τὰ οἰκεῖα πράγματα κατὰ τρόπον ἀνεξέλεγκτον καὶ αὐθαίρετον. Θὰ ηὐχόμεθα νὰ ἦσαν ταῦτα κενὰ τερετίσματα καὶ οὐχὶ τῆς ἀληθείας στοχαζόμενα ῥήματα.